

Ramon Llull: *Arbor scientiae* o *Arbre de sciencia*

Pere Villalba i Varneda

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Filologia Clàssica.
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 26/9/1995

Abstract

The precedence of the latin and catalan versions of the Raimundus Lullus' *Arbor scientiae* / *Arbre de sciencia* is brought to light after an analysis of their external and internal elements.

Sumari

1. <i>Quid, quare, quando, ubi?</i>	6. Traducció en castellà
2. La tradició manuscrita llatina	7. <i>Stemma codicum</i>
3. Edicions llatines	8. Anàlisi filològica
4. La tradició manuscrita catalana	9. Conclusions
5. Edició crítica catalana	

És un problema —o, diguem-ne, una interessant curiositat— ja plantejat repetidament, conèixer l'anterioritat o la posterioritat del text llatí o del text català d'una obra de Ramon Llull, quan n'existeix la doble versió. Sobretot els romanistes han tingut una especial cura en aquest aspecte, i amb molt d'encert han justificat, en diversos casos, la prioritat de la versió catalana.

En el nostre cas, la curiositat per esbrinar aquesta qüestió va sorgir arran de l'opinió dels germans Carreras i Artau quan escriuen «el text català, però, originari al nostre entendre, havia estat inèdit fins que els editors de les *Obres de Ramon Llull* el donaren a conèixer en la seva magnífica edició»¹. No demostren «al nostre entendre». Suposem que es guiaven per l'opinió de mossèn Galmés, que, anteriorment, s'havia expressat contundent davant la versió llatina: «La versió resulta bastant completa i perfecta, si bé en els passatges difícils és a voltes un poc massa lliure, desentranyant bé els conceptes, però sense cap escrúpol d'afollar la forma»².

1. Es refereixen a l'edició crítica del text català, a cura de GALMÉS, S. (1957), (cf. la nota 4), en *Ramon Llull. Obres essencials*. Barcelona: Ed. Selecta, p. 553.

2. En l'obra esmentada a la nota 4, p. XIX.

Una investigació d'aquest tipus no ha estat pas feta —pel que nosaltres sabem— sobre el llibre *Arbor scientiae/Arbre de sciencia*. El nostre propòsit present, doncs, consistirà a precisar aquesta problemàtica en l'obra esmentada, tot fent un recorregut pel text llatí seguint la transmissió manuscrita llatina³ en comparació amb el text català d'acord també amb la transmissió manuscrita catalana⁴.

1. *Quid, quare, quando, ubi?*

En primer lloc, els fets contextuals. Vegem, doncs, les circumstàncies històriques en què aquesta obra va ésser escrita.

«In desolatione et fletibus stetit Raimundus» són les primeres paraules amb què comença el pròleg de l'*Arbor scientiae*. És tota una revelació. Ramon Llull està «en desconhort e en plors», i sota aquesta pressió anímica es posa a escriure aquest nou llibre: és el cim d'una crisi⁵, iniciada per la poca acollida que havia tingut la seva *Art general*, que ell concebia com un do del cel: «Et etiam sum desolatus, quoniam illud⁶, pro quo annis triginta laboravi, ad finem deducere non potui. Item, quia mei libri modicum appetiantur. Et dico uobis, quod plures me tenent pro fatuo, quia de huiusmodi negotio me intromitto»⁷. Trenta anys de treball; ara en té seixanta-tres.

Ramon Llull sojorna a Itàlia durant els anys 1294-1295, on ha tractat amb el papa i la Cúria romana afers importantíssims per a l'evangelització dels no creients. Però la Cúria té altres preocupacions, i Llull queda apartat, alhora que el seu programa és posposat.

Llull, doncs, vol fer arribar a tothom, per mitjà del seu *Arbor scientiae*, la comprensió de l'*Art general*, dins un sistema que abraça tots els coneixements humans. El mètode a seguir serà una metàfora, la de l'arbre, constituït per set parts, cada una de les quals és ideal per a ficar-hi ordenadament tot el saber medieval.

1.1. *Quid est?*

Llull no dubta a respondre: «Est inuentio et complementum generalium theoricorum et practicorum, quae constituunt generalem habitum sciendi»⁸.

3. L'*Arbor scientiae* ha pervingut fins al segle XX transmès en catorze manuscrits; malauradament el ms. de Torí (s. xv) es cremà l'any 1904. Vegem els altres mss.: nou manuscrits transmeten el text sencer o una bona part d'ell, com el manuscrit de la Universitat de Halle, que només conté els llibres I-X (s. xv), i el de l'Escorial, amb només els llibres I-VI (s. xvi); els restants quatre mss. són fragmentaris. Darrerament m'han donat la notícia d'un nou manuscrit, del segle xv, però no l'he tingut encara a les mans. No puc, doncs, dir-ne res més que no sigui el testimoni de la seva existència.
4. Ens basarem, per a l'edició catalana, en l'edició crítica d'*Arbre de Sciencia, escrit a la ciutat de Roma l'any M.CC.lxxxv*, transcripció directa amb facsímils, introducció, variants i mostres d'escriptura dels més vells manuscrits, per mossèn Salvador Galmés, tres volums, Palma de Mallorca 1917-1923-1926 (ORL XI-XIII).
5. En aquest sentit, vegeu *Lo Desconhort*.
6. *Illud, pro quo* fa referència a la seva *Art general*.
7. *Arbor scientiae*, pròleg.
8. *Arbor scientiae*, a l'acabament, en *De quaestionibus habitus huius scientiae*, 2.

1.2. *Quare est?*

El motiu i la fi d'aquesta obra són idèntics: «Ut Raimundus... possit perfecte suam Artem generalem ostendere, significare ualeat per hanc *Arbores scientiae* generalem intellectum, qui haberi potest per suam *Artem* ad omnes scientias»⁹.

1.3. *Quando?*

Exactament «haec arbor inuenta est in anno incarnationis Domini nostri millesimo ducentesimo nonagesimo quinto, a die sancti Michaelis usque ad diem talem kalendarum aprilis»¹⁰.

1.4. *Ubi?*

Exactament «in ciuitate Romae. Et in altare sancti Petri posita, et Domino nostro Iesu Christo et Dominae nostrae, angelis et sanctis, quorum corpora Romae quiescunt, fuit commendata»¹¹.

2. La tradició manuscrita llatina

Catorze són els manuscrits que han transmès el text llatí, no d'una manera completa (cf. la nota 3). La cronologia, tanmateix, d'aquests manuscrits ens serà útil per al nostre propòsit¹².

2.1. *Segle XIV*

1. Z = Venècia, Bibl. Marciana, Lat. III 118 (2477), 1r-221v: segles XIV-XV
2. K = Köln, Historisches Archiv, GB fol. 74, 92r-165v (fragment): segles XIV-XV, potser d'un escriptori germànic
3. O = Oxford, Bodleian Library, Bodl. 465, 209r-373v: segles XIV-XV¹³

2.2. *Segle XV*

4. B = Bologna, Bibl. Uni. 929, 1r-173v: és datat de l'any 1415
5. V = Vaticana, Vat. lat. 3468, 1r-494: és datat de l'any 1428
6. H = Halle, Univ., Y. c. 7, 1r-137v (frag., arbres I-X): segle XV (*in.*)

9. *Ibidem* 4.

10. *Ibidem* 7.

11. *Ibidem* 8.

12. Agracixo al professor Jesús Alturo, de la Universitat Autònoma de Barcelona, la revisió i la puntualització de la cronologia dels manuscrits.

13. Descrit per mossèn Galmés, op. cit., p. XIX, seguint BATISTA y ROCA, Josep M. (1916). *Catalech de les obres lullianes d'Oxford*, Barcelona.

- 7. P = Palma de Mallorca, Bibl. Pública 1042, 1v (fragment de l'*Arbor elemental*): segle xv¹⁴
- 8. G = Genève-Cologny, Fondation M. Bodmer, Bodmer 109, 165r-167v (fragment): segle xv
- 9. M = München, Staatsb., Clm. 10498, 1r-272v: segle xv¹⁵
- 10. D = Madrid, Bibl. Nacional 3364, 1r-221v: segle xv¹⁶
- 11. T = Tarazona, Archivo de la Catedral 30, 1r-212: segle xv
- 12. F = Montpellier, Bibl. de la Faculté de Médecine, ms. II. 165 (Bibliothecae Buherianae D 98), 253v-264v (fragment): segle xv¹⁷
- 13. N = Kopenhagen, KB, Ny Kgl. Samling 640, 82v-106 (frag. de l'*Arbor maternalis*): segle xv (ex.)

2.3. Segle xvi

- 14. E = Escorial, Bibl. Real, ms. g. IV.8, 1-56 (frag., arbres I-VI): segle xvi (ex.)

3. Edicions llatines

3.1. Barcelona, per Pere Posa, 22 d'agost de 1482, reeditada pel mateix Posa el 20 d'agost de 1505.

3.2. Lió, per Gilbert de Villiers, el 4 de maig de 1515, a despeses de Guillem Huyon i Constantí Fradin. Amb reimpressions a Lió mateixa: per Joan Pillehotte, el 1605 (?), 1635, 1637 i una altra de la primera meitat del mateix segle xvii.

3.3. Madrid, l'any 1584, per Pedro de Guevara (?).

3.4. Palma de Mallorca, per Miquel Cerdà i Miquel Amorós, l'any 1745, però només conté l'*Arbor imperialis*, juntament amb l'*Ars iuris*.

4. La tradició manuscrita catalana

4.1. Milà, Ambrosiana (A), D. 535 inf., 218 folis, més set de taula: del segle xv¹⁸.

4.2. B. Mossèn Galmés treballà sobre una fotocòpia (sic) deixada per un llibreter de Barcelona: l'exemplar que tenia era idèntic al de Palma de Mallorca, en

- 14. Cenyint-nos a les característiques paleogràfiques; però GARCIA PASTOR, J.; HILLGARTH, J. N.; PÉREZ MARTÍNEZ, L. (1965). *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma* [Manuscritos Lulianos Antiguos], Barcelona-Palma de Mallorca, p. 54-55, el daten en la segona meitat del segle xiv.
- 15. Segons J. Perarnau, en *Els manuscrits lul-lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, Studia, Textus, Subsidia III, Fac. de Teologia de Barcelona, Secció de Sant Pacià, Barcelona 1982, p. 26-27, aquest manuscrit és del segle xiv, però té la prudència de posar-hi un interrogant; creiem que caldria més aviat datar-lo en el primer terç del segle xv, un cop li hem pogut assignar, aproximadament, un lloc dins l'*stemma*.
- 16. En l'*Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Ministerio de Cultura, Dir. Gral. del Libro y Bibliotecas, Madrid 1984, 77, aquest manuscrit apareix datat del segle xiv, cosa que no podem compartir, després de la llarga experiència de treball que hi hem esmerçat.
- 17. H. Riedlinger el data del segle xvi (*Raimundi Lulli Opera*, 154-155, Opera Parisiensia, anno MCCCIX composita, Palmae Maioricarum 1967, 181); creiem que és una datació massa tardana.
- 18. Cf. mossèn Galmés, op. cit., p. XV i ss.

mans d'una família, però el va vendre aviat a una família barcelonesa; hem perdut, doncs, la pista d'ambdós manuscrits. Sembla que els dos manuscrits eren fets a Perpinyà per Guillem Çavall, l'any 1418, i tenien 278 folis.

5. Edició crítica catalana

5.1. Palma de Mallorca, a cura de mossèn Salvador Galmés (cf. la nota 4).

6. Traducció en castellà

6.1. Brussel·les, editada per Francesc Foppens, l'any 1664 (hi ha exemplars amb l'any 1663), traduïda pel general Alonso Zepeda y Andrada.

6.2. Madrid, per Rivadeneyra, l'any 1873, es publicà una part de la traducció de Zepeda en el volum 65 de la «Biblioteca de Autores Españoles»; es reproduí l'any 1932.

6.3. Madrid, preparada per Mn. F. Sureda i Blanes, l'any 1933, en el volum 66 de la «Nueva Biblioteca Filosófica».

7. *Stemma codicum*

La proposta de l'*stemma* neix a partir de l'edició crítica llatina que estem realitzant¹⁹. En aquest sentit, doncs, es manifesten dues grans famílies:

- a) La família encapçalada pel ms. Z, del qual depenen els mss. BT
- b) Una gran família, formada per la resta de mss. i encapçalada pel ms. V, amb el qual s'ajunten i se separen a discreció.

Tot això, a grans trets.

Precisament l'edició llatina de Barcelona del 1482 sembla que depengui d'un manuscrit del segle xv, pertanyent al grup representat pel ms. D de Madrid, aquest darrer essent membre de la segona família.

Tot avançant resultats, cal dir que, curiosament, també hem pogut constatar que la traducció catalana segueix més aviat les tendències del grup representat pel ms. D de Madrid.

Fins aquí, doncs, els fets per ells mateixos. Passem ara a l'estudi detallat i comparatiu entre el text llatí ja críticament establert²⁰ i el text crític català.

19. L'any 1990, el Raimundus-Lullus-Institut de Freiburg in Breisgau em va encarregar l'edició crítica llatina de l'*Arbor scientiae*. He procedit segons les normes que la llarga experiència d'altres editors ha anat transmetent, i també segons l'actualització d'aquelles juntament amb les orientacions bibliogràfiques i metodològiques que he rebut directament del Dr. Fernando Domínguez, membre actiu del mateix Institut. Això m'ha permès de poder esbossar un *stemma*, sempre amb la prudència que requereixen aquests afers, el qual s'ha anat configurant i alhora confirmant a mesura que ha avançat l'edició. El punt de partida, és a dir, el text base que, en el seu moment, vaig triar, és el ms. Z de Venècia. He de manifestar també el meu agraïment, per l'ajuda preliminar prestada aleshores, a la professora Lola Badia, de la Universitat de Barcelona.

20. Dels setze llibres que comprèn l'*Arbor scientiae*, l'estudi crític dels catorze primers ja està ultimant. Per tant, la comparació entre el text llatí i el text català es basarà només en els llibres esmentats, i, encara, d'una manera selectiva.

Lògicament, i hi insisteixo, la presentació d'aquest estudi no podrà ésser exhaustiva, però sí que he procurat escollir aquelles lliçons que realment són significatives.

8. Anàlisi filològica

Ens centrarem, en primer lloc, en un text seguit, i passarem després a espigolar algunes de les peculiaritats que hem trobat en altres llibres.

8.1. Anàlitzem el Prologus/Pròleg, tot sencer:

- a) En el primer paràgraf, el llatí porta —segons la nostra edició— quatre verbs en temps de perfet (*stetit/stans MH; corr. stabat in stans D*); el català, en canvi, els posa en temps imperfet (estava, cantava, havia, podia). Observem que el ms. D té una correcció significativa: l'*stabat* fa pensar en una intercorrespondència amb el català.
- b) Poc després, escriu «ut unum librum componeret ad omnes scientias generales», que es correspon amb el català «que faés un libre general a totes sciences».
- c) També el català no recull el *cognoscendum* posterior referit a Déu, però això pot ésser un oblit fortuït. Ara bé, aquest detall accidental suggereix unes conseqüències importants: Llull, d'haver estat el traductor, no hauria pas oblidat un verb que tant d'interès tingué sempre per a ell, en tant que cal conèixer Déu amb la raó per poder-lo ensenyar als no-creients.
- d) Un afegit, «Sènyer en Monge», quan el llatí només diu «Domine»²¹.
- e) Una reducció, «facere siue componere» passa simplement a *fer*.
- f) Una reducció seguida d'una ampliació: «ad protestandum et ostendendum illis sanctae nostrae fidei ueritatem et ad faciendum ei honorem secundum quod potero» = «a ells dir veritat de nostra fe e fer honor a ella, segons mon poder e la gracia e la ajuda que esper a haver de Deu qui ma creat, e tractar sa honor e reprende aquells per qui en est mon és deshonorat». O es tracta d'una simple ampliació del traductor, o, en el cas d'haver-la feta Llull, l'autor s'hi esplaia voluntàriament.
- g) Un afegitó al llatí «hunc faciatis librum!»: «fets aquest libre de que us he pregat».
- h) Un altre afegitó a «quandam pulchram arborem respexit»: «esguardava en un bell arbre qui davant li estava».
- i) Canvi de terme: «arborem» per «citroner».
- j) Aclariment «per truncum»: «e per lo tronc, ço és a saber, la cana del arbre».

En concret, es pot resumir tot això dient que la versió catalana segueix una família de manuscrits del segle XV, i que no té cap inconvenient a fer-hi afegitons.

21. El mateix afegit es repeteix en el darrer paràgraf.

8.2. *Altres llibres*

- a) *Arbor uegetalis*: en l'apartat III, la versió catalana s'alinea amb els mss. VOMHD enfront dels ZBT, que només porten una part de la frase «sicut ad brancas pomerrii, equi²² et hominis».

En l'apartat III,1, segueix també la lliçó dels mss. VOMHD enfront dels ZBT: «est appetitus duplex, scilicet simplex²³ et compositus». També poc més avall, el català segueix la lliçó del ms. D: «siue pertinent ad potentiam augmentatiuam] sunt potentiae augmentatiuae» *Dcat*.

En l'apartat III,4: *alii codd.* affectat] appetit D; desira *cat*.

- b) *Arbor sensualis*: en el començament, el paràgraf «Differentia-existentibus» el català fa més aviat una interpretació que una traducció estricta.

En l'apartat I, el català omet «in qua bonitate animalia participant» que porten tots els mss. Aquesta omisió, però, correspon a la longitud d'una línia, i és fàcil que qualsevol traductor cometí un error semblant; és, doncs, un aspecte no significatiu.

En l'apartat III,1, el català canvia un terme: *omnes codd.* piperis et allii] del pebre e del gíngebre *cat* (II,2). Un afegit: *omnes codd.* uisibilitas pomi] la visibilitat de la poma e de la pera (III,1).

En l'apartat V, hi ha un arranjament formal en connivència amb el ms. D: *alii codd.* formis superioribus] accidentibus formarum superiorum D; dels accidents de les formes desús *cat* (V,2).

- c) *Arbor apostolicalis*: en l'apartat I, es troba un cas d'amplificació del text llatí per part del ms. D; el català, naturalment, el segueix. El text facilitat pels còdexs diu: «Debet papa illam fidem habere, quam habuit beatus Petrus postquam est eius uicarius, quia fides est bona. Et oportet, quod papa magnam fidem habeat, quod fidei sui populi respondeat». Aquestes idees són interpretades així pel ms. D: «Et²⁴ oportet, quod illam fidem habeat sub habitu bonitatis taliter, quod papa sit bonus, quia fides est bona. Et oportet, quod papa habeat²⁵ magnam fidem, quia fides sancti Petri fuit magna. Et oportet, quod papa ita magnam fidem habeat, quod fidei sui populi respondeat». El català ho entén així: «E aquella fe cové que la haja sots hàbit de bondat, enaxí quel papa sia bo, car²⁶ la fe és bona; el papa cové que haja gran fe, per ço car la fe de sent Pere fo gran, e cové que la fe del papa sia tan gran que respona a la fe de son poble» (I,4).
- d) I, finalment, fent una comparació a grans trets d'aquesta obra amb la *Vita coaetanea*, es pot observar que els afegitons, les reduccions, les amplificacions, els canvis de paraules i d'expressions, els aclariments i les omissions són una constant en la traducció catalana, i la *Vita* no és sospitosa²⁷ d'haver estat escrita pri-

22. equi et hominis] *om. ZBT*; cqui et ergo hominis *H*.

23. scilicet simplex] *om. VOH*; *MD* add. in marg.

24. Et - bonus] *om. omnes codd. exceptis ms. D et ed. cat.*

25. habeat - ita] *om. omnes codd. exceptis ms. D et ed. cat.*

26. car] per so car *B*.

27. No és sospitosa, sotmesa a una crítica textual dura, però la qüestió va aixecar controvèrsia: «P. Costurer, de Mallorca, creia que el text llatí era el primitiu. El P. Pasqual, en canvi, l'apassionat i documentadíssim

mer en català. En general, doncs, es pot assegurar que les traduccions catalanes afebleixen el rigor de l'original llatí, la qual cosa diu ben poc a favor de la preparació del traductor.

9. Conclusions

Simplement, com a conclusions, hem observat que si Lluïl va escriure una obra per al coneixement general de la seva *Art* (1.1. i 1.2.) mentre es trobava a Roma (1.3. i 1.4.), és lògic que l'escrivís en llatí, per tal de facilitar-ne la lectura als lletraferits del seu temps.

Si la tradició manuscrita indica que la versió catalana segueix la família del ms. D, que és del segle XV²⁸ —i fins i tot si el datéssim del segle XIV—, cal suposar un lapse de temps considerable des que Lluïl ultimà l'obra (1.3.: «ad diem talem kalendarum aprilis») fins a la seva aparició en català²⁹.

A través de l'anàlisi filològica hem demostrat l'afebliment de l'expressió del català, del seu rigor i de la seva precisió en comparació amb el text llatí.

Per tot això, proposem als estudiosos lul·listes la prioritat de la versió llatina.

autor de les *Vinditiae Lullianae*, pensava el contrari, i deixava anar la idea que la versió catalana era la més 'sincera' de les dues» (RUBÍ, J. «La Vida Coetània», *La Revista dels Llibres* II (1926) 91).

28. Cf. 2.II.10 i la nota 15.

29. Se'ns fa difícil de precisar l'origen del traductor. Cert és que les formes verbals de la primera persona del singular són abreujades (propòs, jo us promet, jo pens), i això podria apuntar cap a un traductor mallorquí. Però això no és segur. El que sí es pot dir és que era un fervent lul·lista, amb bons coneixements del llatí del seu temps i fins i tot de la filosofia de Lluïl, però aquest darrer aspecte caldria estudiar-lo més a fons.